

УДК 159.9.316.6

Л. П. ЧЕПІГА,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та практичної психології
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

Н. В. ВЕСЕЛЯНСЬКА,

*студент
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СПЕЦИФІКА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ У ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ БІОГРАФІЧНІ КРИЗИ В ПЕРІОД СЕРЕДИНИ ЖИТТЯ

Представлено взаємозв'язки біографічних криз у чоловіків зі змістовними характеристиками часової перспективи. Показано, що різні види біографічних криз істотно впливають на оцінку і зміст часової перспективи особистості.

Епоха соціальних змін і криз, складні умови суспільного життя вимагають від людини вибору правильної життєвої лінії, яка сприяє збереженню цілісності внутрішнього світу особистості. У зв'язку з цим у сучасних психологічних дослідженнях на перший план виходить аналіз розвитку особистості в часі життя. Життєвий шлях людини багато в чому залежить від часової установки суб'єкта, його часової орієнтації, ставлення до минулого, теперішнього і майбутнього (К. Л. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, В. І. Ковальов, Т. Коттле).

Згідно С. Л. Рубінштейном, особистість як суб'єкт життя активно бере участь у побудові життєвого шляху, відповідно і в побудові часової перспективи [1, с. 92]. Значний внесок у дослідження феномену «життєвих перспектив особистості» зробили Є. І. Головаха, О. О. Кронік, Д. Левін, Ж. Нюттен, В. Ф. Серенкова, Г. С. Шляхтін, Л. Франкл тощо. У їх роботах розкриваються закономірності сприйняття майбутнього, планування майбутніх подій, висунення цілей і вибору шляхів їх досягнення, детермінуючий вплив життєвих планів на організацію діяльності і поведінку людини в теперішньому.

Уперше поняття «часова перспектива» запропонував К. Левін, розуміючи під ним «подієву концепцію психологічного часу». Людина орієнтована не лише на події теперішнього, але також має певні плани і надії на майбутнє, включаючись і у власне психологічне минуле [2].

У рамках мотиваційного підходу (Ж. Нюттен, В. Ленс, З. Залескі) вважається, що важливе місце у визначенні часової перспективи посідає сама особистість, її спрямування і

життєві цілі. Ж. Нюттен розрізняє власне «часову перспективу», яку розглядає в категоріях глибини, насиченості, структурованості і реалістичності, «часову установку» як налаштованість суб'єкта щодо різних аспектів часової організації (минуле, теперішнє і майбутнє) і «часову орієнтацію» як домінуючу спрямованість поведінки суб'єкта на минуле, теперішнє або майбутнє [3, с. 345–346].

Причинно-цільова концепція психологічного часу особистості, розроблена Є. І. Головахою і О. О. Кроніком, припускає аналіз суб'єктивної картини життєвого шляху через аналіз подій у площині «минуле – теперішнє – майбутнє», а події при цьому розглядаються не як об'єктивні одиниці життя, а як значимі для людини суб'єктивні складові. Мотиви, сенси, ціннісні орієнтації також є необхідними елементами у змісті життєвої перспективи людини [4, с. 78].

Кожному якісно новому етапу життєвого шляху людини відповідає специфічний зміст перспективи. Сьогодні становлення і розгортання відносин особистості щодо своїх життєвих перспектив ускладнюється специфічними умовами існування суспільства, які порушують зв'язок досвіду минулого і цінностей сьогодення, посилюють тривогу за наступний день, а іноді ускладнює повноцінний розвиток особистості.

Дослідження уявлень про життєві перспективи особистості набуває особливого значення при зверненні до ситуації переживання людиною життєвих криз. Життєві кризи мають низьку особливостей, які відрізняють їх від інших емоційно складних життєвих ситуацій. Вони детерміновані важливими подіями і супрово-

джуються значними суб'єктивними труднощами, психічною напруженістю і перебудовою свідомості і поведінки. Усі види життєвих криз суб'єктивно переживаються як більш-менш гостра необхідність реконструкції становлення до себе, до минулого, теперішнього і майбутнього. Криза зачіпає найбільш фундаментальні життєво важливі цінності і потреби людини, стає домінантою внутрішнього життя і супроводжується сильними емоційними переживаннями. Кризи порушують звичний хід життя, роблять необхідним переосмислення людиною свого життєвого шляху [5, с. 123–124]. Одним із видів життєвих криз є біографічні кризи. Р. А. Ахмеров припускає, що перехідний період від ранньої зрілості до зрілості в житті людини часто супроводжується індивідуальною біографічною кризою особистості. В результаті цього деформується суб'єктивна картина життєвого шляху. У разі біографічної кризи людина може не бачити або недооцінювати свої досягнення, успіхи і не вбачати в минулому істотних подій, досить корисних з точки зору теперішнього і майбутнього. Можливий і інший варіант, коли в людини виникають ускладнення в побудові нових життєвих перспектив, вона не бачить для себе шляхів самовизначення, реалізації та самовдосконалення. Р. А. Ахмеров виділяє кризу нереалізованості, кризу спустошеності і кризу безперспективності, які виявляються в періоди завершення однієї життєвої програми і формування іншої, а також можуть поєднуватися між собою [6, с. 15–16].

Можемо припустити, що часова перспектива в період переживання людиною біографічної кризи матиме свою специфіку. У зв'язку з цим актуальним є дослідження взаємозв'язку біографічних криз зі змістовними характеристиками часової перспективи особистості.

У нашому дослідженні брали участь 20 чоловіків у віці 38–45 років (середній вік 42,3 року).

Мета дослідження – виявити взаємозв'язок біографічних криз зі змістовними характеристиками часової перспективи в чоловіків у період середини життя; об'єкт – біографічні кризи особистості.

Для досягнення мети були використані: методика виявлення біографічних криз; метод незакінчених речень, призначений для вивчення змістовних категорій мотивації і часової перспективи Ж. Нюттена; шкала часових установок щодо свого минулого, теперішнього і майбутнього Ж. Нюттена.

Кореляційний аналіз дозволив виявити наступні кореляційні взаємозв'язки. Визначено позитивний кореляційний взаємозв'язок між кризою нереалізованості і такими мотиваційними об'єктами, як соціальні контакти ($r = 0,58$, $p = 0,01$), тобто чим більше виражена криза нереалізованості у чоловіків, тим більш значущими є мотиваційні об'єкти, пов'язані із соціальними контактами. Чоловіки, що переживають кризу нереалізованості, орієнтовані на активну соціальну взаємодію з іншими людьми, зацікавлені в отриманні певної допомоги, нової інформації, сприяння, а також взаємної співпраці для отримання нових ідей і почуттів.

Виявлено негативний кореляційний взаємозв'язок кризи нереалізованості із структурованістю минулого ($r = -0,44$, $p = 0,05$), тобто чим більше виражена криза нереалізованості, тим менше структуроване минуле. Чоловіки, що переживають кризу нереалізованості, негативно ставляться до свого минулого, оцінюючи його як неструктуроване, невизначене, відсутня впорядкованість подій минулого.

Виявлено негативний взаємозв'язок між кризою нереалізованості і структурованістю і цінністю теперішнього ($r = -0,59$, $p = 0,001$ та $r = -0,47$, $p = 0,05$), тобто для чоловіків, що переживають кризу нереалізованості, втрачається цінність теперішнього, цей відрізок часу оцінюється як невизначений, такий, що не має цікавих і корисних для особистості подій.

Позитивний кореляційний взаємозв'язок виявлений між кризою нереалізованості та ступенем складності і цінності майбутнього ($r = 0,47$, $p = 0,05$ та $r = 0,56$, $p = 0,01$), тобто чим більше виражена криза нереалізованості, тим більше виражена складність і цінність майбутнього, чоловіки, що переживають кризу нереалізованості, усвідомлюють ступінь складності власного майбутнього, але також покладають великі надії на появу цікавих і корисних подій у майбутній картині життєвого шляху.

Виявлено негативний взаємозв'язок між кризою спустошеності і мотиваційними об'єктами, пов'язаними з активністю і роботою ($r = -0,49$, $p = 0,01$), тобто чим більше виражена криза спустошеності, тим менше виражена мотивація на активну діяльність. У період кризи спустошеності в чоловіків знижується дослідницька і пізнавальна мотивація, що призводить до зниження активності в усіх життєвих сферах, послаблена мотивація досягнень конкретних життєвих цілей.

Виявлено також негативний взаємозв'язок між кризою спустошеності і структурованістю теперішнього ($r = -0,76$, $p = 0,001$). Чоловіки, що переживають кризу спустошеності, відрізняються нездатністю структурувати даний період життя. Це виявляється у відсутності визначеності і контрольованості того, що відбувається з ними.

Негативний взаємозв'язок виявлено між кризою спустошеності і цінністю теперішнього ($r = -0,48$, $p = 0,05$), тобто чим більше виражена криза спустошеності, тим менше виражена цінність теперішнього. Чоловіки, що переживають кризу спустошеності, знецінюють цей відрізок часу, теперішнє не викликає особливого інтересу, визначається як малообіцяюче та безвихідне.

Виявлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між кризою спустошеності і віддаленістю у часі майбутнього ($r = 0,52$, $p = 0,05$). Чоловіки, які переживають кризу спустошеності, відрізняються пасивним очікуванням майбутнього, наявністю відчуття, що час минає повільно, розглядають власне майбутнє як щось дуже далеке і нереальне.

Негативний взаємозв'язок виявлено між кризою безперспективності і структурованістю минулого, чим більше виражена криза безперспективності, тим менш структуроване минуле ($r = -0,56$, $p = 0,01$). Чоловіки, що переживають кризу безперспективності, негативно ставляться до свого минулого, оцінюючи його як неструктуроване, невизначене; відсутня впорядкованість подій минулого.

Також виявлено негативний взаємозв'язок між кризою безперспективності і цінністю теперішнього ($r = -0,51$, $p = 0,05$). Теперішнє переживається чоловіками з вираженою кризою безперспективності як нецікаве, незаповнене, відсутні цінні ідеї і вчинки, що в цілому відбиває незадоволення і песимістичне ставлення до даного відрізка часу.

Виявлено негативний взаємозв'язок між кризою безперспективності і здатністю контролювати власне майбутнє ($r = -0,47$, $p = 0,05$).

Чоловіками, які переживають кризу безперспективності, майбутнє сприймається як неконтрольоване самим суб'єктом, абсолютно не підвладне власному контролю.

Узагальнюючи результати дослідження, можна відзначити, що чоловіки, переживаючи кризу нереалізованості, орієнтовані на активну соціальну взаємодію з іншими людьми, зацікавлені в отриманні певної допомоги, нової інформації, сприяння, а також взаємної співпраці для отримання нових ідей. Розгляд установок щодо минулого, теперішнього та майбутнього дозволило виділити їх особливості. Так, минуле оцінюється як менш структуроване та невизначене. Теперішнє сприймається негативно, відсутня цінність та корисність даного відрізка часу. Установка на майбутнє є суперечливою: вона поєднує тривогу за своє майбутнє, оцінку його як важкого, проблематичного та наявність певних надій і побудову цікавих планів.

У період кризи спустошеності в чоловіків знижується активність в усіх життєвих сферах, послаблюється мотивація досягнень конкретних життєвих цілей. Поява невпевненості у своїх силах та можливостях призводить до негативного сприйняття свого теперішнього. Це виявляється у відсутності структурованості та визначеності, появи складнощів на даному відрізку часу. Теперішнє оцінюється як нецікаве, нудне, а майбутнє сприймається як більш віддалене.

Чоловіки, що переживають кризу безперспективності, розцінюють своє минуле як невизначене, у них відсутня структурованість життя та подій у цілому. Теперішнє сприймається як складне, проблематичне, не контрольоване самим суб'єктом. Крім цього, таким чоловікам властива тривожність та заклопотаність за майбутнє, що викликає відсутність змоги контролювати своє подальше життя.

Отримані результати можуть бути корисними для працівників відділів кадрового забезпечення з метою розроблення індивідуальних стратегій психологічного супроводження співробітників у періоди криз.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 92 с.
2. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина / Б. В. Зейгарник. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 118 с.
3. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
4. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – Киев : Наук. думка, 1984. – 209 с.
5. Донченко Е. А. Личность: конфликт, гармония / Е. А. Донченко, Т. М. Титаренко. – 2-е изд., доп. – Киев : Политиздат Украины, 1989. – 175 с.

6. Ахмеров Р. А. Биографические кризисы личности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 11.00.01 «Общая психология; история психологии» / Ахмеров Рошад Анварович. – М., 1994. –18 с.

Надійшла до редколегії 09.02.2012

**ЧЕПИГА Л. П., ВЕСЕЛЯНСКАЯ Н. В. СПЕЦИФИКА ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ
У МУЖЧИН, КОТОРЫЕ ПЕРЕЖИВАЮТ БИОГРАФИЧЕСКИЕ КРИЗИСЫ
В ПЕРИОД СЕРЕДИНЫ ЖИЗНИ**

Представлены взаимосвязи биографических кризисов у мужчин с содержательными характеристиками временной перспективы. Показано, что различные виды биографических кризисов существенно влияют на оценку и содержание временной перспективы личности.

**CHEPIGA L., VESELIANSKA N. THE SPECIFICS OF TEMPORAL PERSPECTIVE OF
MEN WHO ENDURE BIOGRAPHIC CRISES IN THE LIFE MIDDLE**

The results of the relations of men's biographical crises with substantial characteristics of temporal perspective are presented. It is shown that different types of biographical crises affect the assessment and maintenance of temporal perspective of the person.